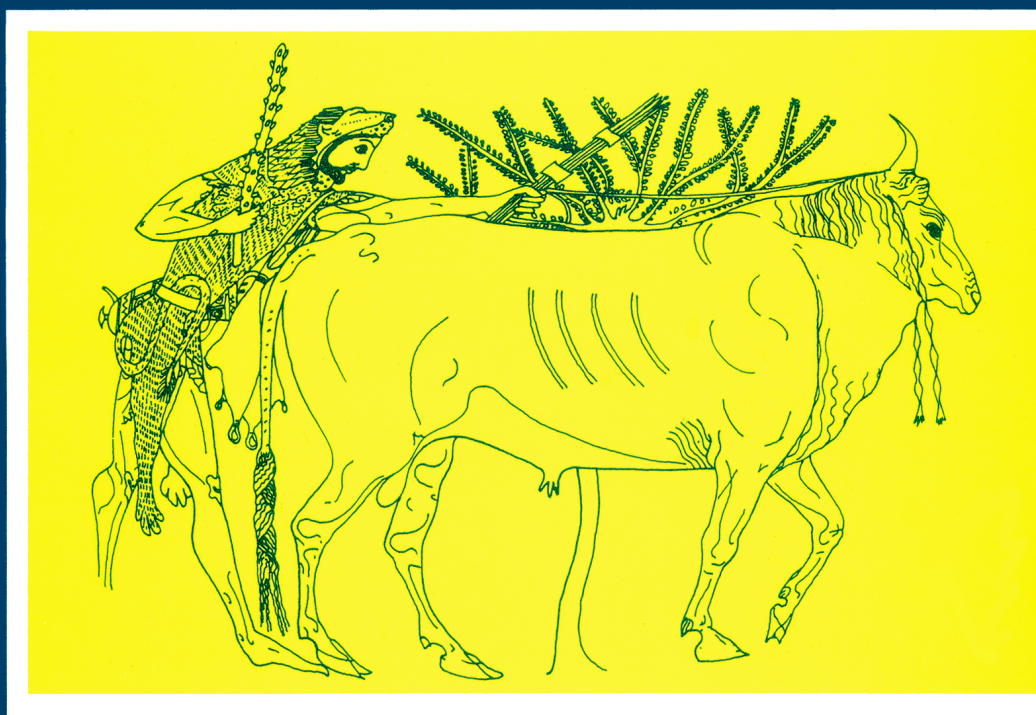

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

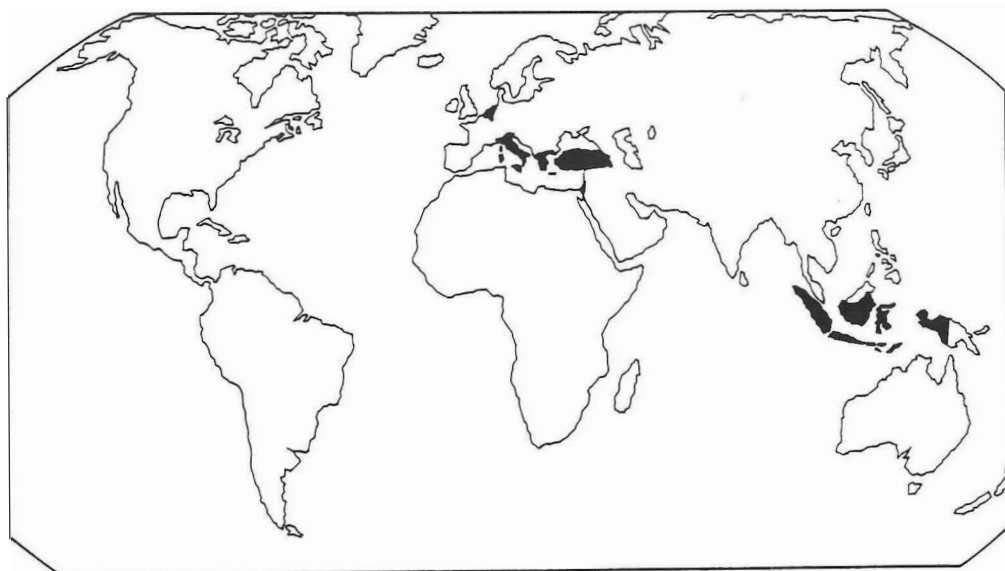
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

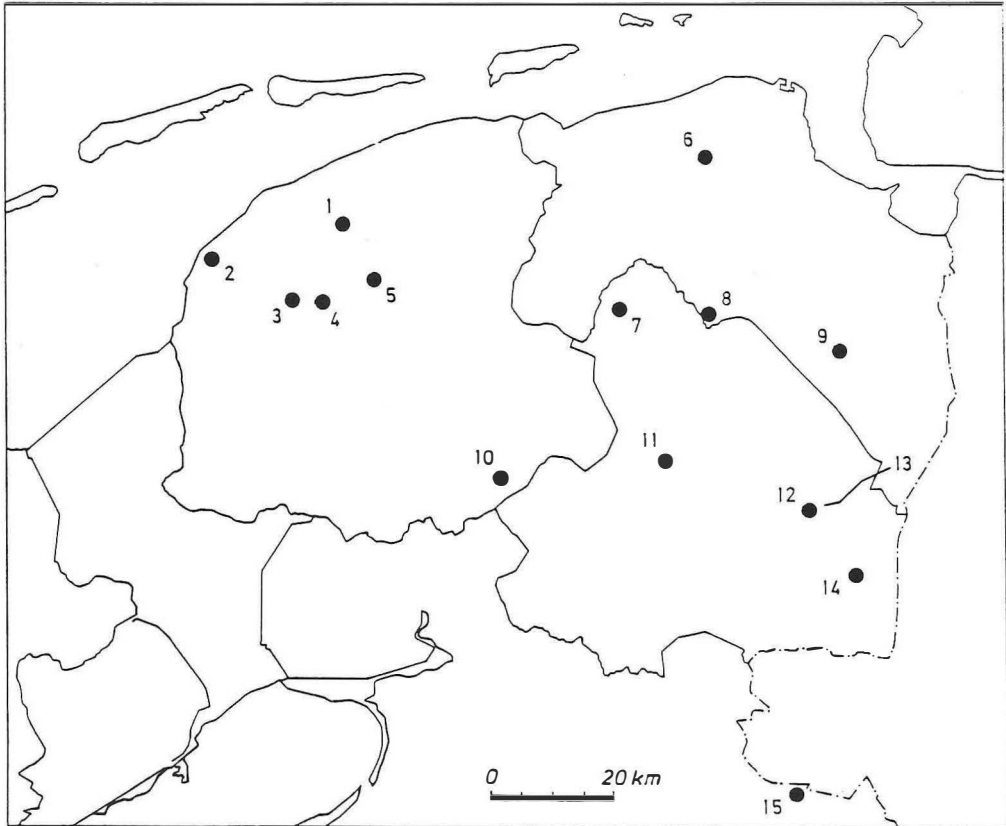
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

VROEG-NEOLITHISCHE VOTIEFGAVEN? EDELHERTGEWEIEN UIT DRENTHE EN GRONINGEN

A. Ufkes

Inleiding

In het voorjaar van 1990 werd bij het uitbaggeren van het kanaal Buinen-Schoonoord, ter hoogte van Bronneger, gem. Borger (Dr.) een gesloten vondst gedaan bestaande uit twee complete edelhertgeweien met schedelfragment, een fragment van een geweistang en een pot uit de Swifterbantcultuur (Kroezenga et al., 1991). Deze vondst vormde aanleiding om de edelhertgeweien in het Provinciaal Drents Museum te Assen en het BAI te Groningen te inventariseren en de leeftijd ervan te bepalen, om een verklaring te vinden voor dit type vondsten.

Landschappelijke situatie van het Voorste Diep

De hierboven genoemde vondst werd gedaan op een plaats waar sinds duizenden jaren een rivier heeft gestroomd. Deze rivier, het Voorste Diep, is de enige rivier die de Hondsrug, een erosierest uit het Saalien, doorsnijdt. Het dal is ontstaan tijdens het Weichselien, doordat smeltwater van de Hondsrug naar de Hunze stroomde (van der Berg & Beets, 1986).

In het Weichselien bestond de sedimentatie uit zand. Vanaf het holoceen kwam door de stijging van de zeespiegel en daarmee samenhangend die van het grondwaterpeil, veenvorming op gang. In het dal van het Voorste Diep bestond dit uit eutroof broekveen, dat uitwigde tegen de hogere minerale gronden van de Hondsrug. Het Voorste Diep heeft zijn oorsprong in het kwelwatergebied in de omgeving van Westdorp. Het feit dat zand en veen plaatselijk rood verkleurd zijn, en de aanwezigheid van ijzerconcreties bevestigen de aan-

wezigheid van kwelwater. Zo ook de ^{14}C -datering van een voorntje dat werd gevangen op 13 maart 1991¹ en een ouderdom opleverde van maar liefst 1690 ± 75 BP (GrN-18572).

Het Voorste Diep is tussen 1926 en 1929 gekanaliseerd. Het huidige kanaal Buinen-Schoonoord loopt tussen het Oranjekanaal en Buinerveen. Bij deze kanalisatie werd globaal de oude rivierloop van het Voorste Diep gevolgd. Doordat het dal aan het eind van de jaren '50 door middel van herverkaveling en verlaging van het grondwaterpeil geschikt werd gemaakt voor akkerbouw, is het veen in recente tijden grotendeels verdwenen.

Inventarisatie

Bij het speuren naar vondsten van vergelijkbare aard als in Bronneger konden 20 edelhertgeweien of fragmenten daarvan worden geïnventariseerd. De herkomst bleek niet altijd te achterhalen te zijn, maar vermoedelijk zijn ze op een exemplaar uit Britsum (Fr.) na, alle afkomstig uit de veengebieden en rivierdalen in de provincie Drenthe.

Uit het dal van het Voorste Diep komen in totaal 7 exemplaren, uit de venen rond Weerdinge bij Emmen konden 2 geweien getraceerd worden; de overige komen waarschijnlijk eveneens uit deze veengebieden of uit de buurt van Odoorn. In 14 gevallen betreft het geweistangen met een schedelfragment er aan vast, in 3 gevallen gaat het om afgeworpen geweistangen en in 3 gevallen resteert alleen de kroon. Van deze geweien zijn 14 exemplaren in het bezit van het Provinciaal Drents Museum te Assen, 3 in particulier bezit en 3 in het bezit van het BAI.

Leeftijdsbepaling

De leeftijd van edelherten kan worden bepaald op basis van morfologische kenmerken van het gewei. Voor alle duidelijkheid eerst iets over de algemene opbouw van het gewei. Aan de schedel zitten twee uitstekende delen, de zgn. rozenstokken. Aan het eind van een rozenstok zit de rozenkrans. Dit is de plaats waar het gewei ieder voorjaar wordt afgeworpen, en van waaruit zich het nieuwe gewei vormt. Het gewei zelf bestaat uit een linker- en een rechterhoofdstang, met vanaf het hoofd gerekend de volgende zijtakken: de oogtak, de ijstak, de middeltak, de wolfstak (vaak afwezig) en daarboven de kroon. Een gewei kan asymmetrisch zijn. Globaal neemt het aantal zijtakken naarmate de dieren ouder worden ieder jaar toe. Vanaf ca. 15 jaar degenerereert het gewei, de kroon wordt kleiner en de oogtak en ijstak worden zwaarder. Edelherten kunnen tegenwoordig ca. 20 jaar oud worden, hoewel de meeste

al eerder worden afgeschoten. De biotoop was in de prehistorie gunstiger, wat onder andere blijkt uit de grootte van de geweien ten opzichte van recente soortgenoten. Mogelijk bereikten ze toen ook een iets hogere leeftijd.

Er zijn vier verschillende methoden om de leeftijd te bepalen. Deze zijn gebaseerd op geweigewicht, aantal zijtakken, omtrek van de hoofdstang en lengte, omtrek en diameter van de rozenstok. Bij afgeworpen geweien is er een aparte formule voor het afworpvlak bij de rozenkrans (Ufkes, 1992).

In totaal kon van 19 geweien de leeftijd worden bepaald. Eén afgeworpen geweistang was afkomstig van een edelhert van 3 jaar oud, 2 geweien waren van edelherten van ca. 9 jaar, 3 geweien van edelherten van ca. 10 jaar. De overige 13 varieerden van 14 tot 20 jaar. Laatstgenoemde waren kapitale geweien van edelherten op het hoogtepunt van hun geweivorming, of daar net iets overheen.

Fig. 1. Een van de edelhertgeweien uit het Provinciaal Drents Museum (foto Ernst Taayke).

De gesloten vondst uit het kanaal Buinen-Schoonoord duidt sterk op een rituele depositie. De geïnventariseerde geweien zijn over het algemeen zeer groot en goed ontwikkeld. In tenminste 14 gevallen zijn schedelresten aanwezig en betreft het dus geweien die niet op een natuurlijke manier zijn afgeworpen. Post-craniale skeletdelen zijn in geen van de gevallen aanwezig. Op grond hiervan kan worden aangenomen dat het merendeel van de genoemde 20 vondsten eveneens door bewust menselijk handelen in het veen is terecht gekomen. ¹⁴C-dateringen zullen moeten uitwijzen of al deze vondsten in dezelfde periode thuis horen.

Summary

This article deals with the age-determination of 20 red-deer antlers which were found in wet areas mainly situated in the province of Drenthe. This study was prompted by the discovery of two complete antlers and a pot of the Neolithic Swifterbant culture in the river 'Voorste Diep' near Bronneger (Dr.).

Of the 19 antlers of which the age could be estimated, no fewer than 13 were between 14 and 20 years old and of a substantial size. In 14 cases parts of the cranium, mostly the pedicles, were present. This means that these antlers had not been shed. Post-cranial parts of the skeletons are absent. Presumably these finds represent human activity of a ritual character.

1. Met dank aan A. Ufkes, Zevenhuizen (Gr.).

Literatuur

- Berg, M.W. van der & D. Beets, 1986. Saalien glacial deposits and morphology in The Netherlands. In: J.J.M. van der Meer (ed.), *Proceedings of an INQUA symposium om genesis and lithology of glacial deposits*. Amsterdam.
- Kroezenga, P., J.N. Lanting, R.J. Kusters et al., 1991. Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.). *Paleo-aktueel* 2, pp. 32-36.
- Ufkes, A., 1992. Vroeg-neolithische voertiefgaven: een inventarisatie en leeftijdsbepaling van edelhertgeweien uit Drenthe. Bijvakschrift BAI.